

Sırrî Rahile Hanım Divanı'nda Dinî Kişilikler

Arş. Gör. Ayşe Merve HOŞAB*

Özet

Klasik Türk edebiyatına, yaşanan din ve kültür başta olmak üzere birçok muhtelif unsur kaynaklık eder. Farklı alanlarda ön plâna çıkmış kişilikler bu kaynaklardan biridir. Eserinde yer verdiği kişilikler sayesinde şair, düşüncelerini ve hissiyatını somutlaştırma fırsatı bulur.

19. yüzyıl şairlerinden olan Sırrî Rahile Hanım'ın kaleme aldığı Divan, bu açıdan oldukça zengindir. Eserde tarihî, mitolojik, siyasî, dinî ve efsanevî hüviyeti olan birçok şahsın ismi mevcuttur. Çalışmamızda eserde yer verilen yalnızca dinî kimliğiyle ön plâna çıkmış şahıslar incelenmiş ve ilgili yerler Divan'dan iktibas edilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Sırrî Rahile Hanım Divanı, Dinî Kişilik

Religious Personalities in Divan of Sırrî Rahile Hanım

Abstract

Classical Turkish literature has many sources mainly living religion and culture. Personalities who prominent in different fields are one of them. A poet finds the opportunity to embody his/her thoughts and feelings thanks to the personalities of his/her work.

The Divan written by Sırrî Hanım who was one of the 19th century poet is quite rich in this respect. There are many historical, mythological, political, religious and legendary names. In our study, only the people who were identified with their religious identity were examined, related places were quoted from Divan.

Key Words: Classical Turkish Literature, the Divan of Sırrî

* KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Rahile Hanım, Religious Personality

Giriş

Yaşanılan coğrafya, edebi eserin içinde teşekkül ettiği toplumun sosyo-kültürel birikimi, dönemin önemli tarihî hâdiseleri, toplumun genelinin kabul ettiği dinî anlayış, eseri kaleme alan şahsın dünya görüşü ve ideolojisi gibi birçok unsur, manzum veya mensur olarak yazılmış edebî eserlerin beslendiği muhtelif kaynaklardır. Klasik Türk edebiyatı ise Türk, Arap ve Fars kültüründen beslenmiş çok daha zengin bir membadan teşekkül etmiştir.

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında başta bütün dinî ve felsefî müktesebat, Kur'an ve Hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esâtir, batıl ve hakiki ilimler yanında ictimâî hayatın ve çeşitli hâdiselerin akisleri ile o günkü zihniyetin sanat telakkisinin oldukça etkili birer kaynak olduğu görülür.¹ Tüm bu unsurların yanı sıra tarihî, dinî, mitolojik veya efsanevî kimliğe sahip olan şahıslar da Klasik Türk edebiyatına kaynaklık eder. Edebî metinde verilmek istenen mesaj veya muhataba aksettirilmek istenen duygunun somutlaştırılmasında muhtelif hususiyetleriyle ön plâna çıkmış kişilikler oldukça önemli semboller olmuşlardır. Öyle ki bazı durumlarda bu şahıslar edebiyatta temel kıstaslar olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Meselâ; güzelliğin kıstası Hz. Yusuf olarak görülürken, saltanatın, gücün kıstası Hz. Süleyman, cömertliğin kıstası Hâtem-i Tâi kabul edilmiştir. Şair bu şahıslara eserinde yer verirken kendisini geleneğin halkasına dâhil etmekle birlikte okuyucusuna, adını zikrettiği bu şahıslarla alakalı bilgi birikimine de sahip olduğunu ispat etmiş olur.

Sırrî Rahile Hanım'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı

Hayatı (1814-1877)

19. asrın güzide şairlerinden olan Sırrî Rahile Hanım Diyar-

¹ Levend, Agâh Sırrî, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1980, Enderun Kitabevi, s.9

bekir'lidir.² Diyarbekir eşrafının seçkin ailelerinden birine mensup olan Ahmed Bey'in kızıdır.³ Annesi Fatma Hanım, Diyarbekir'in "Şeyhzadeler" namıyla ün salmış ailesindedir. H.1198 (M. 1782) tarihinde evlenen Ahmet Bey ve Fatma Hanım'ın bu evlilikten iki kız çocukları dünyaya gelmiştir. Bunlar: İffet Hatice ve Sırrî Rahile'dir. Dolayısıyla Sırrî Hanım'ın asıl adı, "Sırrî Rahile"dir; ancak şiirlerinde hep "Sırrî" ismini yazdığı için bu isimle tanınmıştır.⁴

Sırrî Hanım iki kardeşin küçük olanıdır. H.1230 (M.1814) yılında Diyarbekir'de dünyaya gelmiştir. İki kardeş de Diyarbekir ailelerinin yapısı gereği, kendi büyüklerinden gereken tahsili aldıktan sonra ailenin tensibi ile belirlenen kişi ve yerlerde özel tahsillerini yapmışlardır. Yine bu tedrisatla Arapça ve Farsça'yı iyi şekilde öğrenirler.⁵ Arapça, Farsça ve Türkçe'ye vukûfiyeti tam olan Sırrî Hanım daha sonra şiire merak sarmıştır.⁶ Tahsilleri neticesi Arap ve Fars edebiyatına vâkıf olan her iki kardeş de şairedirler.⁷

Sırrî Hanım yetişkin çağa geldiğinde yine Diyarbekir'li olan Tahir Ağazâde Bekir Bey ile evlenir.⁸ Bu evlilikten Sırrî Hanım'ın ikisi erkek biri kız olmak üzere üç çocuğu olur.⁹

Sırrî Hanım'ın şuarâ arasında şöhretinin duyulması Yusuf Kâmil Paşa vasıtasıyla olmuştur.¹⁰

Ehl-i tasavvuf oluşundan dolayı şiirlerinde genelde tasavvufi hava görülen şaire, bir şiirinde Diyarbekir'de Meşhur Rumiye Şeyhi Aziz Mahmut Urmevi'nin torunu olan Ahmet Çelebi'nin müridi olduğunu ifade eder.¹¹

M.1877 (H.1294) târihinde 63 yaşında vefat eden Sırrî Rahile

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1316, C:IV, s.2561

³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988,C:III, s.1732

⁴ Korkusuz, Şefik, *Diyârbekirli Şâir Sırrî Hanım'ın Divânı*, İstanbul 2005, s. 16

⁵ *a.g.e.*, s. 16

⁶ Hacıbegzâde Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, İstanbul 1311, s. 17

⁷ Korkusuz, *a.g.e.*, s. 16

⁸ İbnülemin, *a.g.e.*, s.1732; Korkusuz, *a.g.e.*, s. 17

⁹ Korkusuz *a.g.e.*, s. 17

¹⁰ *a.g.e.*, s. 18

¹¹ *a.g.e.*, s. 18-19

Hanım, Edirnekapısı hâricinde Otakçılar semtindeki Kadiri dergâhına defnedilmiştir.¹²

Edebî Kişiliği

Osmanlı Dönemi Divan Edebiyatının sayılı kadın şairlerinden olan Sırrî Rahile Hanım, şiirlerindeki üslubu ve kelimeleri kullanmadaki ustalığıyla döneminin diğer nam bulmuş şairleri kadar güçlü bir söyleyişe sahiptir. Şiirlerinde edebî sanatları çok kullanmamış olmasına rağmen ifadeleri tamamen kuru ve basit de değildir. Diyarbakir'li olması ve hayatının büyük bir kısmını orada yaşamış olması hasebiyle taşra şairleri arasında sayılan Sırrî Hanım, sanatı ve söyleyişi açısından merkez şuarasından geri de değildir.

Sırrî Rahile Hanım'ın şiirleri göz önüne alındığında Divân edebiyatına hâkimiyeti ve mazmunları kullanmadaki ustalığı onun edebiyat konusundaki yetkinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Kalem aldığı *Divân*'ı çok hacimli bir eser olmamasına rağmen muhtevası oldukça zengindir. Şiirlerinde yer verdiği şahıs kadrosu ve tarihi hadiselerle yaptığı telmihlerle de sahip olduğu ilmî müktesebât konusunda okuyucusuna önemli ipuçları vermektedir.

Sırrî Hanım'ın, üslûbunun -dönemi açısından değerlendirildiğinde- ise kendi dönem şairlerinden Şeref Hanım ve Leyla Hanım'dan ziyade Âdile Sultan'a daha yakın olduğu söylenebilir. Bu durumun her ikisinin de belli tarikatların müntesibi olmalarından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.¹³

Divanı

İlk defa Şevket Beysanoğlu tarafından 1969 yılında basımı yapılan Sırrî Râhile Hanım Divanı, az sayıda basılmış olması, yeni baskısının yapılmaması, basılan nüshada birçok eksik ve hatanın bulunması sebebiyle 2005 yılında Şefik Korkusuz tarafından

¹² Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, C:II, s.360; Korkusuz, *a.g.e.*, s. 19; İbnülemin, *a.g.e.*, s.1732

¹³Açıl, Berat, *Sırrî Râhile Hanım ve Divanı* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2005, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.18

transkripsiyon harfleri kullanılarak yeniden basılmıştır.¹⁴Kent yayınlarından çıkan eser, şairenin hayatı hakkında verilen kısa mlumatla birlikte transkripsiyonlu metinlerden müteşekkildir.

Şefik Korkusuz'un yayına hazırladığı Sırrî Hanım Divanı müellif hattı değildir. Millet Kütüphanesi'nden temin edilen Divan, Ali Emiri'nin kendi yazdığı nüshadır. Şairenin yazdığı şiirleri bir araya toplamaması, tek tek kâğıtlara yazmış olması ve bir kısmını dağıtması sebebiyle müstakil bir müellif nüshası mevcut değildir.¹⁵

Divanıyla alâkalı olarak İbnülemin: "Divan teşkil edecek kadar eş'arı varsa da tedvin olunmamıştır. 'Harabat'da bazı âsârı mündericidir. Oğlu Emin Efendi'nin kızı Hayriye Hanım'ın mukaddema bana ariyeten verdiği mecmuada merhumenin hayli manzumesi muharrerdir."¹⁶ ifadelerini kullanır.

Sırrî Hanım ve Divanı üzerine tespit edebildiğimiz tek akademik çalışma 2005 yılında Berat Açıl'ın hazırladığı *Sırrî Râhile Hanım ve Divânı* adını taşıyan yüksek lisans tezidir.

Şairenin çalışmamıza konu olan Divanı dışında ulaşılabilen başka bir eseri mevcut değildir.

Sırrî Rahile Hanım Divanı'da Kişilikler

Klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birini teşkil eden kişiliklerin yoğun biçimde yer verildiği eserlerden biri de Diyarbakırlı Sırrî Rahile Hanım Divanı'dır. Muhteva açısından oldukça zengin, teknik açıdan da oldukça başarılı bir eser olarak değerlendirilebilecek olan bu Divan'da, geleneğin çizgisi takip edilerek tarihî, dinî, mitolojik, edebî, siyasî, tasavvufî hüviyeti olan birçok şahsa yer verilmiştir.

Muhtelif alanlarda ön plâna çıkmış geniş şahıs kadrosuyla dikkat çeken bir eser kaleme alan Sırrî Rahile Hanım 19. Yüzyılda yaşamış, Osmanlı'nın mahdud kadın şairlerdendir. Diyarbakır'ın

¹⁴ Korkusuz, *a.g.e.*, s. 15-16

¹⁵ Korkusuz, *a.g.e.*, s. 19

¹⁶ İbnülemin, *a.g.e.*, s.1732

seçkin ailelerinden birinin kızı olan Sırrî Hanım oldukça iyi bir eğitim almıştır. Arapça, Farsça ve Türkçeye vukûfiyeti tam olan şairenin sahip olduğu birikim eserinde de kendini oldukça net göstermektedir.

Hacmi oldukça dar olmasına rağmen içerisinde farklı alanlardan elli bir şahsın isminin zikredildiği *Sırrî Rahile Hanım Divanı*'nda tespit edilen bütün şahısları tek bir makale çalışmasında ele almak imkânı olmadığı için, bu çalışma, *Sırrî Rahile Hanım Divanı*'ndaki dinî kişilikler ile sınırlandırılmıştır.

Divan'da İsmi Zikredilen Dinî Kişilikler

Şüphesiz İslâm dininin Klasik Türk edebiyatı üzerindeki etkisi büyüktür. Bu çerçevede akla gelen ilk kaynaklar Kur'an başta olmak üzere peygamberlerin hayatlarına dair kaleme alınmış Kısâs-ı Enbiyâlar ile evliya veya din büyüklerinin hayatlarının ve kerâmetlerinin anlatıldığı Menâkıbnâmelerdir. Çalışmamızda ismi zikredilen dinî kişilikler hakkında muhtasar malumat vermekle birlikte şairenin eseri içinde yer verdiği bu şahıslar üzerinden muhatabına vermek istediği mesaja da değinmeye çalışacağız. Divan'da adı geçen dinî kişilikler peygamberler, sahabeler, mutasavvıflar ve hikmet ehli şahıslar olarak dört temel başlık altında değerlendirilmiştir.

1. Peygamberler

1.1. Hz. Âdem

Beşeriyetin babası kabul edilen Hz. Âdem, hem ilk insan hem de ilk nebî olması hasebiyle bütün semavî dinlerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de ilk yaratılışı, şeytanın eşini ve kendisini aldatması, cennetten kovuluşları, oğulları arasında yaşanan ilk cinayet vakası¹⁷ ile isminden söz edilen Hz. Âdem'in hayatı hakkında İsrâiliyyât içerisinde oldukça detaylı bilgiler mevcuttur.

Medeniyetin ilk müessisi olan Hz. Âdem'in birçok alan için kıymeti büyüktür. Divan şiirine bakıldığında Âdem'in (a.s) değişik

¹⁷ bkz: Bakara, 2/31-34-35-37; Mâide, 5/27; Tâhâ 20/117-120-121

şekillerde konu edildiği görülür. İlki Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan buğday ile alâkalıdır. Sevgilinin benleri buğday tanesine benzetilir. Âdem'i tuzağa düşüren buğday tanesi âşığı tuzağa düşüren sevgilinin benleri olarak görülmüştür. Bir başka kullanımda da buğdaya sembol olarak yer verilir. Bu defa buğday dünya hırsıyla özdeşleştirilir ve Âdem'in cennetten kovulmasının sebebi olan buğdayın, insanı da saadet-i dareynden uzaklaştırdığı teması bu sembol üzerinden işlenir.¹⁸

Âdem'in cennetten çıkarılmasına cennetin kapı bekçisi yılanın sebep olması, şairleri çeşitli münasebetler kurmaya itmiş, bu çerçevede sevgilinin yüzü cennet, saçları yılan şeklinde tasavvur edilmiştir. Bazen de şairler Hz. Âdem'in yaratılma hikâyesine atıfta bulunarak aşklarının daha Âdem âb u gil (su ve toprak) hâlindeyken, yani yaratılmadan başladığını söylerler. Nesîmi gibi bazı şairler ise Hz. Âdem'in sergüzeşt-i hayatına atıfta bulunularak işlediği günah neticesi cennetten çıkarılması ile beşerin hataya ve günaha meylinin olduğu gerçeği arasında irtibat kurmuştur. Bilhassa na'atlar göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in nurunun Âdem'den çok önceleri yaratıldığı inancına telmihte bulunularak Âdem daha yaratılmadan veya âb u gil içinde iken Hz. Peygamber'in var olduğu vurgusu yapılmaktadır.¹⁹

Aşağıda bir bölümü verilen şiirde Hz. Âdem'den tevriyeli bir kullanımla bahsedilmiştir. Sırrî Hanım'ın şair Nigâhi'nin gazeline yaptığı tahmisi içerisinde geçen **Âdem** ile genelde bütün insan nesli, özelde ilk nebi ve ilk insan olan Hazreti Âdem kastedilmiş; kenz-i mahfi sırrının izharı için Âdem'in, varlığın küçültülmüş nüshası olarak yaratıldığı ifade edilmiştir. Sonraki mısrada geçen "kerrem-nâ" ibaresi ile de İsrâ suresinde insanoğlunun yaratılış bakımından diğer varlıklardan üstün kılındığının ifade edildiği ayete gönderme

¹⁸ Tökel, Dursun Ali, *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara 2000, Akçağ Yayınları, s.287-288

¹⁹ *a.g.e.*, s.288-290

yapılmaktadır.²⁰Aynı mısırada Âdem'e giydirildiği ifade edilen esmâ libasıyla ise Bakara suresine atıfta bulunulmuş, Hz. Âdem'in yaratılışı bahsinde geçen eşyanın isimlerinin Âdem'e öğretilmesi ve meleklerin ona secde etmesi hâdisesine işaret edilmiştir.²¹ Dizeyi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Allah'ın Hz. Âdem'e (diğer anlamıyla insan nesline) eşyanın isimlerini bildirerek onu diğer mahlukat-tan üstün kıldığı hakikatının ifade edildiği görülür. Nitekim bahsi geçen ayette Âdem'in eşyanın isimlerini söylemesinin ardından Allah meleklerle, Âdem'e secde etmelerini emretmiş ve onu bu istidâdıyla meleklerden bile üstün bir makama çıkarmıştır.

*Anıçün **Âdem**'i halk eyledi Hakk nüsha-i kübrâ
Deyip şânında "kerremnâ" giyürdi hil'at-ı esmâ
Bu remzi bildi ancak Hızr-haslet hem dem-i* 'İsâ
Olar kim baş u cânun râh-i Hakk'da kıldılar ifnâ*

Hudâ'nın anlara bi'l-cümle mahlûki musahhardır. (THM 13/4)

1.2. Hz. Yakub

Kur'an'da adı birçok yerde zikredilen Hz. Yakub İbrânî peygamberlerdendir. Hz. Yûsuf'un babası, Hz. Eyyûb'un yeğeni, Hz. İshâk ile Rafeka'nın oğlu ve Hz. İbrahim'in torunudur. Bir adı da İsrâil olduğu için İbrânilere kendisinden sonra İsrâiloğulları denilmiştir. Kaynaklarda İsrâiloğullarının Hz. Yakub'un oğulları Lavi, Zayalun, Yaşcur, Dan, Naftali, Cad ve Aşur'la birlikte on iki oğluyla devam ettiği belirtilir.²²

Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hz. Yakub arasındaki peygamberler onun soyundandır. Hz. Yakub Kur'an'da *muhsin*, *sâlih*, ve *muhlis*

²⁰ bkz: İsrâ, 17/70

²¹ bkz: Bakara 2/31-34

* Şefik Korkusuz'un basıma hazırladığı Divan'da ifade "hem-dem-i 'İsâ" şeklinde yazılmıştır. Mısranın anlam bütünlüğüne göre yukarıdaki yazımın daha isabetli olduğu kanaati ile bu şekilde düzeltilmiştir.

²² Zavotçu, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul 2013, Kesit Yayınları, s.776

olarak anılır. İsa'dan 2206 yıl önce dünyaya geldiği tahmin edilen Hz. Yakub'un Yûsuf kıssasıyla ilişkilendirilen hayatı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Babası Hz. İshâk'tan sonra peygamberlik görevini devralmıştır. Laya (Leyyâ) ve Râhil isimlerini taşıyan iki eşi olan Hz. Yakub'un ilk evliliğinden on, ikinci evliliğinden iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Yûsuf kıssasında ayrıntılı olarak anlatılan süreçte Hz. Yakub, oğlu Yûsuf'un kuyuya atılması sonrasında uzun bir gurbet süreci yaşar ve gözleri kapanır. Bu uzun sürecin ardından oğlu Yûsuf'un daveti üzerine aile efradıyla beraber Mısır'a gider. Mısır'da on beş veya on yedi yıl yaşadıktan sonra 147 yaşında ölmüş, bir rivayete göre Filistin'de babasının yanına başka bir rivayete göre ise dedesi Hz. İbrahim'in yanına gömülmüştür.²³

Edebiyatta daima Hz. Yûsuf ile anılan Hz. Yakub, gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, kulbe-i ahzânı, gözlerinin açılışı v.s. ile birçok şiire konu olmuştur. Âşık bu çileleri yüzünden kendini veya gönlünü Hz. Yakub'a benzetir.²⁴

Sırrî Hanım Divanı'nda Hz. Yakub ismine iki yerde rastlanır. İlki, küçük yaşta vefat eden oğlu için yazmış olduğu müseddesinde yer alır. Burada Hz. Yakub ile kendisini kıyaslamış, Yakub'un onun hüznünü görse yanından kaçıp gideceğini ifade etmiştir.

*Şerâr u dūd-i hasretdir çıkan kandîl-i âhımdan
Semâda kat- kat ebr-i nevbahâr (olmuş) figânımdan
Göreydi hüznümi **Ya'kub** firâr eylerdi yanımdan
Dem-â-dem bu rumuz eyler sadâ hep üstühânımdan*

*Benim gönlüm kızıl gül-goncesi veş dopdolu kandır
Açılmak ihtiyar etmez eğer yüz bin bahar olsa (MSD 1/4)*

²³Zavotçu, a.g.e., s. 776-777

²⁴ Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2004, Kapı Yayınları, s.478

Gazeliyatı içerisinde bulunan beytinde ise yine aynı tavır içinde iki gözünün zaman zaman Yakub'a efgân öğrettiğini söyler. Her iki şiirde de Sırrî Hanım'ın çile ehli olma konusunda Hz. Yakub'u bile geride bıraktığını ifade ettiği açıkça görülür.

Düşdüğüm günden cüdâ senden eyâ Yûsuf-cemâl

*Her dü çeşmim dem-be-dem **Ya'kub'a** efgân öğredir (G 8/5)*

1.3. Hz. Yûsuf

Hz. Yakub'un on iki oğlundan biri olan Hz. Yûsuf, Yakub'dan (a.s.) sonraki peygamberdir. Yûsuf'un (a.s.) hikâyesi Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere birçok dinî ve edebî metinde yer alır. Gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Mısır'a götürülüşü, köle olarak satılışı, zindana düşüşü, Mısır'a aziz oluşu, babasına kavuşması v.s. ayrıntılarıyla bu metinlerde mevcuttur. Hz. Yûsuf'un kıssası Kur'an-ı Kerim'de *ahsenü'l kasas*²⁵ olarak anılır.

Yûsuf (a.s.) hakkında tefsir mahiyetindeki çalışmaların yanı sıra, kıssasının ele alındığı mensur hikâye, halk hikâyesi, menkıbe, efsane türü birçok eser kaleme alınmıştır. Müstakil olarak Yûsuf'un hikâyesini işleyen mesnevilerin sayısı kırkı geçmektedir.²⁶ Bu çok boyutlu ve derinlikli hikâye için Klasik edebiyatta birçok mazmun oluşturulmuştur. *Çâh-ı Yûsuf*: Yûsuf'un kuyusu; *gurg-i Yûsuf*: Yûsuf'un kurdu; *pîrâhen-i Yûsuf*: Yûsuf'un gömleği; *delv-i Yûsuf*: Yûsuf'un kovası; *hüsn-i Yûsuf*: Yûsuf'un güzelliği; *hâb-ı Yûsuf*: Yûsuf'un rüyası; *Yûsuf-ı cân*: evlat; *Yûsuf-ı hüsn*: güzel; *Yûsuf-ı dilhâ*: sevgili, güzel; *Yûsuf ruh*: sevgili; *Yûsuf ruh-i meşrikî*: güneş; *Yûsuf rûz*: güneş; *Yûsuf-ı zamâne*: zamanın güzeli; *Yûsufistân*: güzeller yurdu; *Yûsuf-ı semavî*: güzel; *Yûsuf sıfat*: güzel, dilber, *Yûsuf suret*: güzel yüzlü; *Yûsuf ızâr*: güzel yüzlü, bunlardan bir kaçıdır.²⁷

²⁵ bkz: Yusuf, 12/3

²⁶ Türkdoğan, Gökcan Melike, *Klasik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:III (Sayı: 15) (Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı) 64-92, s.65

²⁷ Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008, Kabalcı Yayınevi, s.731

Hz. Yûsuf, Divan şiirinde adı en çok zikredilen peygamberlerdendir. Eşsiz güzelliğinden dolayı sevgili Yûsuf'a benzetilir. Hatta sevgili *Yûsuf-ı Sâni*'dir (İkinci Yûsuf). Hz. Yûsuf'un adı bazı eserlerde *Mâh-ı Kenân* diye de zikredilir. Babası Hz. Yakub ise Yûsuf'un hasretiyle bir kulübeye çekilerek ağladığından bu kulübenin adı *Kulbe-yi Ahzân* veya *Beytü'l-Ahzân* (Hüzünler evi) olarak geçer.²⁸

Sevgilinin Yûsuf olduğu yerde tabi ki âşık da Yakub olur ve onun gibi ızdırap çeker, onun gibi Kulbe-i Ahzân'da ağlar. Bilhassa Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması, Divan şairleri tarafından neredeyse sayısız denebilecek tablolar oluşturulmasına ve bu olayların pek çok değişik benzetmeler şeklinde kullanılmasına sebep olmuştur.²⁹

Yûsuf'un (a.s.) kıssası ile ilgili anlatılar ve kurgular edebî ve dinî metinlerle sınırlı kalmamış, halk inanışlarında da kendine yer edinmiştir. Mesela; Züleyha'nın Yûsuf'a (a.s.) olan meylini kınayan Mısırlı kadınların, tertip edilen ziyafette Yûsuf'u (a.s.) görünce ellerini kesmeleri hâdisesine istinâden halk arasında avuç içlerimizdeki çizgilerin o zamandan yadigâr kaldığı inancı oluşmuştur.³⁰

Sırrî Hanım Divanı'nda Hz. Yûsuf'tan dört yerde bahsedilir. Sırrî Hanım bunlardan yalnızca birinde Hz. Yûsuf'u Hz. Yakub ile birlikte anar. Tahmisât içerisinde geçen aşağıdaki dizelerde Yûsuf suresinde bahsedilen Mısırlı kadınların Yûsuf'u (a.s.) görünce ellerini kesmeleri hâdisesine atıf yapılmıştır. Genel manada "Aşk şehrinde akıl yabancındır, vatan tutmaz. Gör ki (öyle ki) Ferhat Şîrîn'in resmini dağa çizmiştir. Mısır'ın ayının (ay yüzlüsünün) atılan iftiranın zulmüyle gönlü yıkıldı. O Yûsuf yüzlü güzelliğinin parıltısını gösterince, parmakları ağızlarında (hayret içinde) onun âşığı oluverdiler." anlamını ihtiva eden şiirde, Züleyha'nın, Hz. Yûsuf'a olan meylini ayıplayan kadınlara, kendisini meyli sebebiyle kınadıkları genci göstermek, bir bakıma yaptığı işe meşruiyet kazandırmak maksadıyla ter-

²⁸ Tökel, *a.g.e.*, s.312

²⁹ *a.g.e.*, s. 312-313

³⁰ Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü (Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı)*, Ankara 2013, Berikan Yayıncılık, s.436

tip ettiği ziyafette kadınların Yûsuf'un (a.s.) güzelliği karşısında ellerini kestiklerini³¹ anlatan ayetlere işaret edilmiştir.

*Aşk şehrinde akıl bî-gânedir tutmaz vatan
Gör ki çekdi nakş-i şîrîni cebelde kûhken
Oldi Mısırın mâhi âzâr-i bûtândan* dil-fiken
Gösterince tâbiş-i hüsnün o **Yûsuf** pîrehen*

Oldular üftâdegân engüşt-i hayret ber-dehen (THM 7/1)

Gazeliyât içerisinde bulunan ilgili yerlerden ikisinde Yûsuf'un (a.s.) ismi sevgiliyi tavsif etmek için kullanılmış, şaire iltifat edeceği şahsa Yusuf yüzlü diye hitap etmiştir.

*Düşdüğüm günden cüdâ senden eyâ **Yûsuf**-cemâl
Her dü çeşmim dem-be-dem Ya'kub'a efgân öğredir (G 8/5)*

*N'olaydı etmeden evvel felek ber-gerdiş-i ma'kûs
Göreydim **Yûsuf**-i gül-pîrehen sînemde râm olmuş (G 16/2)*

Aşağıda yer verilen beyitte ise Sırrî Hanım, Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması hâdisesine gönderme yaparak gam kuyusunda inleyen mahzun Yusuf gibi olduğunu ifade etmiştir.

*Çâh-i ğamde zâr u mahzûn beklerem **Yûsuf** gibi
Şefkat itmez hiç benim hâlîme ihvân aĝlarım (G 24/10)*

1.4. Hz. Mûsa

İsrâiloğullarına gönderilmiş olan Hz. Mûsa ulu'l-azm peygamberlerdendir. *Kelîm*, *Kelîmullah* sıfatlarıyla tavsif edilen Hz.

³¹ bkz: Yusuf 12/30-32

* Şiirin bütünlüğü göz önüne alındığında aslının "bühtân" olduğu anlaşılan kelimenin ilk hecesi, yazılan vezne uydurulmak için açık hale getirilmiş ve ifade "bütân" şeklinde yazılmıştır. Bu kanaat dolayısıyla ilgili dizeye açıklama yapılırken "bühtân" kelimesine göre anlam verilmiştir.

Mûsa'ya dört büyük kitaptan biri olan Tevrat indirilmiştir.

Kur'an'da ismi en çok zikredilen peygamberlerden olan Hz. Mûsa, annesinin onu Nil'in sularına bırakışı, Firavun sarayında büyümesi, Firavun'la giriştiği mücadele, İsrâiloğullarıyla yaşadıkları, Kızıldeniz'i yarması, yed-i beyzâsı, asâsının yılana dönmesi, Tûr Dağı'nda Cenab-ı Hakk ile konuşması, Hızır'la yaptığı yolculuk ve daha sayılabilecek onlarca hadiseyle hem dinî içerikli metinlere hem de edebî içerikli metinlere konu olmuştur.³²

Sırrî Hanım, eserinde Hz. Mûsa'ya ismen yer vermemiştir. Ancak tahmisâtı içerisinde yer alan, Tûr Dağı ile birlikte kullandığı ifadede Hz. Mûsa'nın üstü kapalı olarak zikredildiği görülür. “Aşkî gönülde misafir olduğundan beri hayrete boğuldum. Muhabbet yolunda derdime derman ararken O'nun cemalinin tecellisi cismimin Tûr'unda parladı. (Ki) O hitabette Hz. Mûsa, güzellikte parlak ay gibidir. O güzelin can bahşeden nutku parlak yüzden daha parlaktır.” anlamını ihtiva eden aşağıdaki şiirde Hz. Mûsa'nın Tûr-ı Sina'da ilâhî hitaba mazhar olması sebebiyle aldığı *Kelîm* sıfatı sevgiliyi belâgat veçhiyle tavsif etmek için kullanılmıştır.

Garîk-i hayret oldum dilde 'aşkı olalı mihmân
Yelub râh-i muhabbetde ararken derdime dermân
Tecellî-i cemâli Tûr-i cismim eyledi rahşân
*Belâğatde **Kelîm** âsâ melâhatde meh-i tâbân*

O şuhun nutk-i cân-bahşi mücellâ vech-i beyzâde (THM 14/3)

1.5. Hz. Süleyman

İsrâiloğulları peygamberlerinden Davut peygamberin oğludur. Hükümdar peygamberlerden olan Hz. Süleyman, yeryüzünde pek az insana; hatta peygambere nasip olan olağanüstü bir güce ve saltanata sahip olmuş, hayvanların dilini bilme, rüzgârın gücünden yararlanarak çok uzun mesafeleri az bir zamanda alma, insanlara

³² Ayrıntılı bilgi için bkz: Pala, *a.g.e.*, s.334-335

olduğu kadar cinlere de hükmetme gibi mucizeleriyle mümtaz ve kendine has özellikleri olan bir peygamberdir.³³

Divan edebiyatında Hz. Süleyman, taht, yüzük, karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çokça anılır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Hz. Süleyman'dan bahsedilir. Şair sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman ise onun ihtişamını kastetmektedir. Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsâli olarak tezat içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar aciz görür.³⁴

Sırrî Hanım Hz. Süleyman'ı zikrettiği bütün şiirlerinde Divan şairlerinin yaygın kullanımına benzer şekilde karınca sembolüne yer vermiştir. Şiirini ithaf ettiği şahsa zamanın Süleymanlığı payesini verirken kendisini hakir bir karınca olarak nitelemiştir.

Eyâ memdûh-ı vâlâ-kadr u a'lâ midhat-i pâkin

Süleymân-i zamâne* mûr-i ahkardan hedâyâdır (K 4/33)

*Ser-furû bir bâb'e kıldım kim **Süleymân-i duhûr***

Olmuşem dergâh-i vâlâsında bir nâ-çiz mûr

Yandı îmâ-yi tecellisinde vârim misl-i Tûr

Benden itmen iltimâs ey dostan-ı 'akl u şu'ûr

Vermişem efkâr u 'akl u sabrımı hep yâre ben (THM 10/2)

Gazeliyât içerisinde geçen aşağıdaki iki beyitte Süleyman'ın (a.s.) bir karınca ile yaşadığı hâdiseye telmihte bulunulmuştur. Neml suresinde bahsi geçen hikâyede Süleyman'ın (a.s.) ordusunun karınca vadisine geldiği zaman bir karıncanın diğer karıncalara or-

³³ Tökel, *a.g.e.*, s.293-294

³⁴ Pala, *a.g.e.*, s.412

* Kaynak metinde ibare “zamân-e” olarak yazılmıştır. Yazımın yanlış olduğu kanaatiyle “zamâne” olarak düzeltilmiştir.

dunun kendilerini ezmemesi için yuvalarına dönmeleri konusunda ikazda bulunduğu, bu ikaz karşılığında Hz. Süleyman'ın tebessüm ederek dua ettiği anlatılmaktadır.³⁵ Bu hâdise ile ilgili Kur'an'da daha fazla ayrıntıya yer verilmezken İsrâiliyât menşeli anlatımlarda daha tafsilatlı bilgiler mevcuttur. Bu anlatılarda Hz. Süleyman'ın atından inerek karıncaların liderini yanına çağırdığı, karıncanın bir çekirge buduyla Süleyman'ın (a.s.) huzuruna çıktığı, getirdiği budu Hz. Süleyman'a hediye ettiği ve ona nasihatlerde bulunduğu ifade edilir.³⁶ Klasik Türk edebiyatında Hz. Süleyman ve karınca ile ilgili teşbih ve telmihler genelde bu anlatıya istinaden yapılmıştır. Hazreti Süleyman'a hitap ile başladığı ilk gazelde Sırrî Hanım, zamanın Süleyman'ı nasihatte bulunduğu vakit ehl-i zâhirin gözünde onun karınca gibi görüldüğünden, nasihatine kıymet verilmediğinden bahsetmiştir. Bu gazel içerisinde geçen ilk Süleyman bir kişilik olan Hz. Süleyman'ı karşılarken, ikinci Süleyman şairenin kıymet verdiği devlet adamını karşılamaktadır. İkinci gazelde ise şaire aşk yolunun toprağında aciz bir karınca olsa da Hz. Süleyman'a nasihat verdiğini ifade etmiştir.

Gör **Süleymân'ım Süleymân-i zamâne pend ider**

Ehl-i zâhir çeşmine bir mûr şeklin gösterir (G 12/4)

Gerçi bir mûr-i za'îfiz hâk-i râh-i 'aşkda

Hazret-i Sultân Süleymâne nesâyih söyleriz (G 15/3)

1.6. Hz. İsa

İsrâiloğullarının son peygamberi olan Hz. İsa mucizevî bir şekilde babasız olarak dünyaya gelmiştir. Dört kutsal kitaptan biri olan İncil kendisine indirilmiştir. Klasik Türk şiirinde Hz.İsa;“İsî, İsa, Mesih, Mesih-i Meryem, Mesih İbn Meryem, İbn Meryem, İsa-yı

³⁵bkz: Neml 27/18,19

³⁶ Pekolcay, Necla; Eraydın Selçuk; Tahralı Mustafa; Uzun Mustafa; Subaşı M. Husrev, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, 1994 İstanbul, Kitabevi yayınları, s.131

Meryem, İsa İbn Meryem, yetim-i duhter-i İmrân, Rûhullah, rûh-ı mücerred”³⁷ gibi isimlerle anılmıştır. Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere birçok dinî muhtevaya sahip eserde isminden çokça söz edilen Hz. İsa, Hristiyan ilahiyatı ve edebiyatında da vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Edebiyatta çok yönlü ele alınan Hz. İsa, annesinin kendisine gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunarak (mesh) hastaları iyileştirmesi ve nefesi ile körlerin gözlerinin açılmasına vesile olması, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat göğe çekilmesi, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi v.s. birçok yönüyle eski şiirimize konu olmuştur. İsa (a.s.) daha çok “Mesih” lâkabıyla bilinir. Şiirlerde çok defa bir hayat emaresiyle birlikte anılır. Sevgilinin dudağı can bağışlamakta İsa'ya benzetilir. Bazen sevgiliden gelen sabâ yeli de diriltici özelliğinden dolayı İsa'ya benzetilmiştir.³⁸

“Divan edebiyatında Hz. İsa ile ilgili olarak zikredilen mazmunların büyük bir kısmı beşerî planda ele alınmış ve onun çeşitli vasıfları, sevgiliyi, dudağını, nefesini ve sözlerini, şairin övdüğü diğer kişileri daha iyi anlatmak için kullanılmıştır.”³⁹

“Divan şiirinde âşık, mâşuk, şair ve tabiat anlatılırken Hz. İsa'nın mucizelerine birer mazmun ve mefhum olarak sıkça başvurulmuştur. Sevgilinin saçı, kokusu, bakışı, dudağı ve sözü can veren İsa (as)'dan adeta birer parçadır. Sevgili, bir taraftan kendine tutkun âşıkların canlarına kasteder, diğer taraftan uğruna can veren bu kurbanlara İsevî nefesiyle hayat bağışlar. Âşık, çile dolu yaşamıyla İsa (as)'yı andırır; şair, şiirini överken Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesine göndermede bulunur; tabiat; havası, suyu, yaprağı, çiçeği, ağacı, bahçesi hâsılı bütün unsurlarıyla İsevî bir

³⁷ Uzun, Mustafa, *İsa, DİA*, 2000, C:XXII, s.473

³⁸ Pala, *a.g.e.*, s.235-236

³⁹Uzun, *a.g.m.*, s.474

ruh taşır.”⁴⁰

Sırrı Hanım Divanı’nda Hz. İsa da Hz. Âdem gibi tek bir yerde anılmıştır. Her iki peygamberin ismi de aynı bend içerisinde zikredilmiştir. Hazreti Âdem ile ilgili bölümde de yer verdiğimiz bu şiirin ilk iki dizesinde ifade edilen Âdem’in âlemin bir küçük numunesi şeklinde yaratıldığı ve ona öğretilen isimlerle mahlukata üstün kılındığı hakikatinin ancak Hızır ahlâklı, İsa nefesliler tarafından bilineceği ifade edilmiştir. Devamındaki dizelerde ise başını ve canını Hakk yolunda her kim feda ederse Cenâb-ı Hakk’ın bütün mahlukâtının o kişinin emrine musahhar olacağı söylenmiştir.

*Anıçün Âdem’i halk eyledi Hakk nüsha-i kübrâ
Deyip şânında “kerremnâ” giyürdi hil’at-ı esmâ
Bu remzi bildi ancak Hızır-haslet hem dem-i ‘İsâ
Olar kim baş u cânın râh-i Hakk’da kıldılar ifnâ*

Hudâ’nın anlara bi’l-cümle mahlûki musahhardır. (THM 13/4)

1.7. Hz. Muhammed (s.a.v.)

Nübüvvet zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed, M.571 yılında Hicaz’da dünyaya gelmiştir. Kırk yaşında peygamberlikle görevlendirilmiş ve yirmi üç yıllık tebliğ sürecinde nübüvvet vazifesini sürdürmüştür. M.632 senesinde vefat eden Hz. Peygamber geride İslam gibi her yönüyle kâmil bir din ile köklü medeniyetlerin temelini inşa edecek, dünya üzerinde insanca yaşamayı sağlayacak bir hayat felsefesi bırakmıştır.

Hayatının hemen her ayrıntısına vâkif olunan Hz. Peygamber, İslâm edebiyatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Na’atlar başta olmak üzere esmâ-i Nebi, sîre, mevlid, mucizât-ı Nebi, mi’râcnâme, gazavât-ı Nebi, hilye, hicretü'n-Nebi, şefaât-nâme,

⁴⁰ Kiraz, Seydi, *Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 18 (Sayı: 60) 261-280, s.264

ahlâku'n-Nebi, kırk hadis⁴¹ konulu eserler doğrudan Hz. Peygamber ile alakalıdır. Onun doğumu, çocukluğu, gençliği, peygamberlik süreci, savaşları, mucizeleri gibi daha sayılabilecek onlarca ayrıntı şairler tarafından işlenmiştir.

Sırrî Hanım da diğer divan şairlerinin usulü üzere tevhîd ile başladığı *Divanını* na'atla devam ettirmiş, *Divanın* ikinci kasidesi olan şiirinde baştan sona Hz. Peygamber'i (a.s.) konu edinmiştir. Bu mısralarda Sırrî Hanım Hazreti Peygamber'e olan sevgisini ve özlemini ifade etmiş, son beyitte de susamış gönlüne lütuf yağmurlarından indirmesi dileğiyle şefaata arzusunu dile getirmiştir.

*Olan dil-teşne-i feyz-i kemâlin yâ **Resûla'llâh***

*Ne lâıyk kim çeke hicr-i visâlin yâ **Resûla'llâh***

Olupdur cây-gîr bir gûne kim mihrin diler hâbda

*Nümâyân şeş-cihâtden cemâlin yâ **Resûla'llâh***

Hayâlin neş'esiyle mest olan 'âşıkların görmez

*Mahabbet mihr u mâhında zevâlin yâ **Resûla'llâh***

Bakarsam gözde cevânım edersen dilde seyrânım

*Muva'iz câne dâ'im irtihâlin yâ **Resûla'llâh***

Şefî 'ül-müznibiyâ dem-be-dem bârân-i lütfundan

*Diler bu Sırrî-i teşne zülâlin yâ **Resûla'llâh** (K 2)*

Hazreti Peygamber'in isminin anıldığı diğer bir yer ise tahmisât içerisinde yer alır. “Bütün âlemin kendisiyle şeref bulduğu, sevgililer sevgilisi padişahımdır. Gönül semasında aşk u şevkim, gü-

⁴¹ Yeniterzi, Emine, *Türk Edebiyatında Na'at*, TDV (Kutlu Doğum Haftası II), 1990, (113-115), s. 113

neş ile ayımdır. Benim sadık, samimi mesleğim; her vakit şahidimdir. Ne kadar yüzüm kara olsa da sığınağım yine bir sultan dergahıdır. Onun aşkının her daim gönlümle beraber olması devletlerin en büyüğüdür.” anlamını ihtiva eden bu şiirde de Hazreti Peygamber ile ilgili hissiyât dile getirilmiş, çeşitli tasvirlerle övgüler dizilmiştir.

“Habîb-i kibriyâ ol fahr-i ‘âlem pâdişâhımdır”

Semâ-yi dilde ‘aşk u şevki hûrşîd ile mâhımdır
Benim sıdk-i hulûs mesleğim ‘âdî güvâhımdır
Eğerci rû siyâhım öyle bir sultân penâhımdır

Ne devletdir ki dâ'im ‘aşkı gönlümle berâberdir. (THM 13/2)

2. Sahabeler

2.1. Çehâr-ı Yâr-i Güzîn

Hz. Peygamber sonrasında Medine İslam Devleti'nin yöneticisi olarak görev almış dört büyük sahabîyi ifade eder. Bunlar hilâfet sırasına göre; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Hz. Peygamber'in hem en yakın arkadaşı hem de kayınpederi olan Hz. Ebû Bekr ilk halifedir. İki yıl hilâfette kalan Hz. Ebû Bekr M.634 yılında vefat etmiştir. Hz. Ebû Bekr'in ardından hilâfete gelen Hz. Ömer de tıpkı selefi gibi Hz. Peygamber'in kayınpederidir. Feraseti ve cesareti ile ön plana çıkan Hz. Ömer on sene kadar İslâm Devleti'ne liderlik yapmış ve birçok fetih gerçekleştirmiştir. Basra valisi Muğire b. Şu'be'nin Hristiyan kölesi Ebu Lü'lü tarafından hançerlenen Hz. Ömer, aldığı yara sonrasında M. 644 senesinde şehit olmuştur.⁴²

Hz. Ömer sonrası hilâfete gelen Hz. Osman da diğer iki halife gibi Hz. Peygamber ile akrabalık kurmuş, iki kızıyla evlenmiştir, bu evlilikler dolayısıyla *Zinnûreyn* olarak vasıflandırılmıştır. On iki sene hilâfet makamında kalan Hz. Osman'ın ilk altı yıllık hilâfet dönemi

⁴² Pala, *a.g.e.*, s.131-367

fetihlerin yoğun, refah seviyesinin yüksek olduğu bir dönem olmakla birlikte, ikinci altı yıllık dönemi iç karışıklıkların baş gösterdiği, idarenin oldukça zorlaştığı bir dönem olarak kaydedilir. Nitekim yaşanan toplumsal huzursuzluğun neticesinde Hz. Osman da selefi Hz. Ömer gibi şehit edilmiştir.

Dördüncü halife olarak göreve gelen Hz. Ali ise hem Hz. Peygamber'in amcazâdesi hem de damadıdır. İlmî birikimi açısından sahabenin önde gelenlerindedir. Asr-ı saadetin en çalkantılı döneminde İslâm ümmetine liderlik yapan Hz. Ali, döneminin bütün sıkıntılı şartlarına rağmen ümmeti birlikte tutma, İslâm bayraktarlığını sürdürme konusunda olanca kuvvetini harcamıştır. Ancak o da kendisinden önceki diğer iki halife gibi şehit edilmiştir. M.661 senesinde vefat eden Hz. Ali'nin hilâfeti beş yıl sürmüştür.⁴³

İslâmî Türk edebiyatında önemli bir yeri olan hulefâ-i râşidîn ile ilgili övgüler genellikle mesnevî nazım şekliyle yazılan eserler içerisinde verilmiş, bazen de müstakil bir mesnevî olarak kaleme alınmıştır. Dört halifeyi övgü maksatlı yazılan beyitler mesnevîlerin na't, münâcât ve medhiye gibi bölümlerinin içerisinde kısmen; hilye ve menâkıbnâme türleri içerisinde ise geniş manada yer tutmaktadır. Mesneviler içerisinde yer alan, medh- i çehâr-ı güzîn ya da na't-ı çehâr-yâr-ı güzîn adıyla yazılan dört halife övgüleri na't, mucizât ya da mîrâc bahislerinin akabinde zikredilmektedir.⁴⁴ Bu eserlerde genel olarak dört halifenin faziletleri, üstün ahlâkları ve İslam'a olan hizmetleri konu edilmiştir.

Sırrî Hanım, eserinde dört halifenin hepsine sadece bir şiirinde yer vermiştir. Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ismi gazeliyât içerisinde bulunan tek beyit dışında başka bir yerde geçmemektedir. Bu beyitte halifelerin isimleri hilâfet sırasına göre zikredilmiş ve hepsi tek nur olarak nitelendirilmiştir.

⁴³ a.g.e., s.19

⁴⁴ Kurt, Aynur, *Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Haşâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Sayı: 3) 107-126, s. 109,110

Ebûbeker u 'Ömer 'Osman 'Alî bir nûr-i vâhiddir

Çerâğ-i mescid u mihrâba îrdim minberi oldum (G 22/4)

Hulefâ-i Raşidîn'in üç ismi eserin başka bir yerinde zikredilmezken Hz. Ali'nin ismi dört yerde daha geçer. Müstakil olarak bahsettiği yerlerde Sırrî Hanım Hz. Ali'den *Hayder*, *Şâh-ı Hayber*, *İbn-i 'amm-i Mustafâ* olarak söz eder. İsminin zikredildiği dizelerde Hazreti Ali kahramanlığının yanı sıra Sırrî Hanım'ın müntesibi olduğu Kâdirî tarikatı silsilesinin dayandırıldığı ilk isim olması sebebiyle önder, pîr olma vasfıyla ön plana çıkarılmıştır.

*Hakkâ ki ol **Hayder-tuvân** nâdide yektâ kahramân**

Şimşiri verdi öyle şan, Kerrubiyân eyler kasem (K 5/18)

*Pîşvâmızdır **'Alî ol ibn-i 'amm-i Mustafâ***

*Mahzen-i kân-ı hakikat gevher-i sırr-i Hudâ**

Bâz-i eşheb pîrimiz sultân-i kutb-i evliyâ

Ta'n edip bî-gâne sanma bizleri sen zâhidâ

Bir gedâyız sûretâ ammâ cihân sultânuyız

Sâlikân-ı Şeyh 'Abdü'l-kâdir-i Geylânîyiz (MSD 1/3)

"Karadır gerçi bahtım tâliim bätında yaverdir"

Bi-hamdî'llâh ğurûb eyyâmı doğmuş şems-i hâverdir

Ezelden tynetim esrâr-ı 'aşk ile muhammerdir

* Kaynak eserde bu ifade Fars edebiyatının önemli figürlerinden biri olan Kahraman'ı çağrıştıracak şekilde büyük harfle yazılmıştır. Ancak Hz. Ali'nin methedildiği ilgili dizede Kahraman ile alakalı telmih bulunmaması sebebiyle büyük harfle yazılan ifade, Hz. Ali'nin vasfı olduğu kanaatiyle küçük harfle yazılmıştır.

* Kaynak eserde bu ifade çalışmamıza konu olan Divan'ın yazarı Sırrî Rahile Hanım'ın mahlas olarak kullandığı "Sırrî" ifadesini çağrıştıracak şekilde büyük harfle yazılmıştır. Ancak şiir bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde ifade edilmek istenen anlamın "Hüdâ'nın sırrının mücevheri" olduğu kanaatiyle "sırr" ibaresi küçük harfle düzeltilmiştir.

Sunan peymâne-i 'aşkı bana sâkî-i kevserdir

“Emîrim rehberim pîrim efendim **şâh-ı Hayberdir.**” (THM 13/1)

*Tehî vîrâne sanma bu Nigâhî kalb-i mahzûni
Görünce Kays anı deşt-i belâda oldu Mecnûni
Olurmuş bî-nişânlık ehl-i 'aşkın resm u kânuni
Belâ küncinde hor görme bu Sırrî gönlü pür-hûni*

*Dilim gencine-i Hakk'dır zebânım **seyf-i Haydar'dır.*** (THM 13/7)

*Soyundum harf libâsın nokta-i esrâra erdim ben
O nokta içre mahv itdim vücûdum **Haydarî** oldum* (G 22/3)

2.2. Hassân bin Sâbit

Hız. Peygamber'in mâdihi ve İslâm'ın kavli müdâfiidir. Hız. Muhammed'i, ashâbını ve İslâmiyet'i İslâm karşıtı yergilere (hicivlere) karşı şiirleriyle savunan şair olarak bilinir. Şâ'ir'n-Nebî, Ebû'l-Hüsâm ve Ebû'l-Mudarrib lakaplarıyla anılır. M.562-63 yıllarında Yesrib'de dünyaya gelen Hassân, Yesrib'in önemli Arap kabilelerinden olan Neccâroğullarındandır. Anne tarafından Hız. Peygamber ile akrabadırlar.⁴⁵

Hız. Peygamber Hassân için mescide bir minber yaptırmış, ona “Ruhu'l-kuds (Cebrail) sana yardım etsin” diye duada bulunmuştur. Divan şairleri methiyelerde veya na'atlarda Peygamber'e övgü yazarken kendilerini sahabe-şair Hassân b. Sâbit yerine koyar veya başka vesileler ile ondan söz ederler.⁴⁶

⁴⁵ Zavotçu, *a.g.e.*, s.331

⁴⁶ Pala, *a.g.e.*, s.195

Sırrî Hanım, Klasik Türk şiirindeki yaygın kullanıma uygun olarak Hassân b. Sâbit'i hitabetteki mahareti dolayısıyla zikretmiştir. Şaire ilk beyitte memdûhun ayağının toprağının tozu vesilesiyle dilsizlerin bile Hassân gibi bir hatip olacağını ifade etmiştir.

Bi-hamdi'llâh ğubâr-ı hâk-i pâyin vasfı el verdi

*Dedim **Hessân** olur vafında ebkem bu ne hûlyadır (K 4/34)*

Diyarbakır valisi Mahmut Paşa'ya yazılan kaside içerisindeki beyitte ise memdûha *benzersiz beyan sahibi kalem* diye hitap edilmiştir. Onun hitabetteki mahareti karşısında dilin aciz, Hassân'ın bile dilsiz ve sağır olacağı ifade edilmiştir.

Ey hâme-i mu'ciz-beyân tûl-i kelâm itme hemân

*Vafında 'âcizdir zebân **Hassân** olur büküm ü asamım (K 5/34)*

3. Mutasavvıflar

3.1. Veysel Karanî

Tabiîn neslinden Yemenli bir zâhid olan, Anadolu halk kültüründe Veysel Karanî diye anılan Üveys el-Karanî, Yemen'deki Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensuptur. Hz. Peygamber döneminde yaşamış ve onun peygamberliğini kabul etmiştir. Ancak Hz. Peygamber ile görüşmemiştir. Veysel Karanî'nin Yemen'de iken nasıl Müslüman olduğu, Kûfe'deki hayatı, vefatı ve şahsiyetine dair hadis kitaplarında ve erken dönem kaynaklarında yeterli bilgi yoktur. Daha sonraki dönem eserlerinde, özellikle Ferîdüddin Attâr'ın H.7.(M.13.) yüzyılın başlarında kaleme aldığı *Tezkiretü'l-evliyâ*'sında ve hakkında yazılan müstakil menâkıbnâmelerde geniş bilgi bulunmaktadır. Doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte bu bilgiler, Veysel Karanî'nin hayatına dair eksiklikleri tamamlayıp halk tarafından nasıl algılandığını ortaya koymasından önemlidir. Bu rivayetlere göre Veysel Karanî Yemen'de deve çobanlığı yaparak, hurma çekirdekleri toplayıp satarak geçimini sağlayan bir zâhiddir. Muhtemelen İslâm'ı anlatmak üzere Yemen'e giden Müslümanlar vasıta-

sıyla İslâmiyet'i kabul etmiştir. Medine'ye gidip Hz. Peygamber'i ziyaret etme arzusuna rağmen yaşlı annesini bırakamamış fakat daha sonra annesinden kısa süreliğine izin alıp Medine'ye gelmiş; ancak Resûl-i Ekrem'i o gün evde bulamadığından görüşememiş ve aynı gün Yemen'e dönmek zorunda kalmıştır. Uhud Gazvesi'nde Resûlullah'ın bir dişinin kırıldığını haber alınca onun da bir dişini veya bütün dişlerini kırıldığı rivayet edilir.⁴⁷

Annesinin vefatının ardından Yemen'den ayrılan Veysel Karanî, Hz. Ömer'le görüşüp oradan Kûfe'ye geçmiştir. Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber, vefatından kısa bir süre önce hırkasını çıkarıp Hz. Ömer'e ve Hz. Ali'ye vermiş, onu Üveys el-Karanî'ye vermesini söylemiş, onlar da Üveys'in Kûfe'ye yerleşmesinden sonra hırkayı ona götürmüşlerdir. Kûfe'de münzevî bir hayat yaşayan Veysel Karanî'nin H.37 (M.657) yılında vukû bulan Sıffin Savaşı'na Hz. Ali'nin saflarında katıldığı ve bu savaşta şehit olduğu kabul edilir. Bundan dolayı İmâmiyye Şîası'nda özel bir yere sahiptir. Öte yandan bazı kaynaklarda Azerbaycan'a yapılan bir sefer esnasında veya Deylem Savaşı'nda öldüğü belirtilir.⁴⁸

Veysel Karanî, *Sırrî Hanım Divanı*'nda tahmisât içerisinde tek bir yerde zikredilmiştir. Şair Zeynep Hanım'ın gazeline yaptığı tahmis içerisinde yer alan ifadede sevgilinin zülûflerini bir urgan gibi aşığın boynuna sarıldığı ve onu Üveys gibi zâhid elbiseleri içinde perişan bıraktığı ifade edilmiştir. Veysel Karanî, isminin zikredildiği mısrada yaşadığı zühd hayatına atıfla anılmıştır.

Zülfün sarıldı boynuma cânâ resen gibi

*Peşmîne içre kaldım **Üveysü'l -Karen** gibi*

Sırrî ta'alluk itme cihâne zağen gibi

Zeyneb ko meyl-i ziyâneti dünyâyeye zen gibi

Merdâne vâri sâde-dil ol terk-i zîver it (THM 3/5)

⁴⁷ Tosun, *Necdet, Veysel Karanî*, DİA, 2013, C:XXXIII, s.74

⁴⁸ *a.g.m.*, s. 74

3.2. Abdülkâdir Geylânî

Abdülkâdir Geylânî, tasavvufî oluşumlar içinde en çok müntesibi bulunan tarikatlardan biri olarak bilinen Kâdiriliğin kurucusudur. Hazar denizinin güney batısında yer alan Nefy köyündendir. Soyunun Hazreti Ali'ye dayandığı rivayet edilen Abdülkâdir Geylânî, tahsilini devrin ilim ve irfan merkezi olan Bağdat'ta tamamlamıştır. Hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimlerin ardından Ebu'l-Hayr Muhammed b. ed-Debbâs (ö.552/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girmiş ve ardından onun damadı olmuştur. Bir süre tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimler okutmuş, sonrasında ise medresedeki tedris görevini bırakarak inzivaya çekilmiştir. Bağdat ve Kerh harabelerinde yirmi beş yıl riyâzat ve inziva hayatının ardından Ebû Saîd Mubarek el-Muharrimî tarafından kendisine şeyhlik hırkası giydirilmiştir.⁴⁹

Gerek hayatta olduğu dönemde gerekse vefatının ardından fikirleriyle yüzlerce insanı etkileyen Abdülkâdir Geylânî, H.562 (M.1166) yılında vefat etmiştir. Kurduğu tarikat Endonezya'dan Kuzey Afrika'ya, Sibiryaya'ya kadar uzanmıştır.⁵⁰

Bir Kâdirî tarikatı müntesibi olan Sırrî Hanım, tarikatının manevî lideri olan Abdülkâdir Geylânî hakkında da bir müseddes kaleme almış, müseddesin her bölümünde son mısradaki tekrar ettiği ifade ile Abdülkâdir Geylânî'nin açtığı yolun yolcusu olduğunu ifade etmiştir.

Bahr-i 'aşkın biz de bir gencine-i pinhanıyız

Gülşen-i pâk-i cemâlin bülbül-i nâlânıyız

Gâh mest ü gâh hüşyâr ol mehin hayrânıyız

Sıdk ile ol pâdişâhın bende-i fermânıyız

Bir gedâyız sûretâ ammâ cihân sultanıyız

Sâlikân-i Şeyh 'Abdü'l-kâdir-i Geylânîyiz (MSD 1/1)

⁴⁹ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2012, Ensar Neşriyat, s.240-241

⁵⁰ *a.g.e.*, s.241

3.3. İbn Abbâd er-Rundî

Gaysü'l-mevâhib adlı eseriyle tanınan Şazeli şeyhidir. H.733'te (M.1333) Endülüs'ün güneyinde Merinî Emirliği'nin denetiminde bulunan Runde (Randa) şehrinde dünyaya gelmiş, atalarından biri olan Abbâd'ın adına nisbetle İbn Abbâd diye anılmıştır. Öğrenimine bölgenin meşhur âlim, hatip ve vâizlerinden olan babası ile fakih, kadı ve lugat âlimi olan dayısının yanında başlayan İbn Abbâd, Merinîler'in Portekiz ve Kastilya kuvvetleri karşısında uğradığı yenilgiden sonra (M.1340) Müslümanların bölgede zor duruma düşmesi üzerine H.748'de (M.1347) Afrika'ya geçerek Fez'e gitmiş ve burada Mâliki fakihi Şerif et-Tilimsânî'nin öğrencisi olmuştur. Halfâviyyîn adlı Mâliki medresesinde Ebu Abdullah el-Âbili'den Eş'arî kelamı ve Ebu Abdullah el-Makkari'den hadis tahsil etti. Sûfi ve fıkıh âlimi Ebu Muhammed Abdünnûr el-İmrani'den İmam Malik'in *el-Muvatta'* adlı eserini okumuştur.⁵¹

Fas Sultanı Ebu İnan el-Merini'nin ölümünden kısa bir süre sonra 1358'de Selâ'ya giderek Şazeli meşâyihinden Ebü'l-Abbas İbn Aşir ile tanışmış, bir süre Kuşeyri'nin *er-Risâle'si*, *Kütü'l-kulûb*, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* gibi tasavvuf klasiklerini okuyup inceledikten sonra İbn Aşir'e intisap etmeye karar vermiştir. Sıkı bir riyazet dönemi geçiren İbn Abbâd, mürşidi vefat edince Tanca'ya giderek Ebu Mervan Abdülmelik adlı bir sûfiden istifade etmeye başladı. Meşhur eseri *Gaysü'l-mevâhib'i* H.772-774 (M.1370- 1372) yılları arasında burada kaleme almıştır. Daha sonra Selâ'ya giderek H.776 (M.1375) yılına kadar burada ikamet etmiş, aynı yıl Fas sultanının tevcih ettiği, Kuzey Afrika'nın en eski ve en meşhur dinî müessesesi olan Karaviyyîn Camii'nin imam-hatiplik görevini kabul ederek Fas'a dönmüş ve bu görevi ölümüne kadar sürdürmüştür.⁵²

Bazı kaynaklarda İbn Abbâd'ın hiç evlenmediği kaydedilir. Kabri Fas'ın meşhur ziyaret yerlerindedir. İbn Abbâd, *el-Hikemü'l-*

⁵¹ Kara, Mustafa, *İbn Abbâd er-Rundî*, DİA, 1999, C:XIX, s. 266

⁵²Kara, *a.g.m.*, s.267

'Âtâ'iyye adlı eseriyle Şazeliyye tarikatının geniş bir coğrafyada tanınmasını sağlayan İbn Atâullah el-İskenderî' den sonra tarikatın ikinci önemli temsilcisidir. İbn Atâullah daha çok Mısır bölgesini tesiri altına alırken İbn Abbâd Kuzeybatı Afrika ve Endülüs'ü etkilemiştir.⁵³

İbn Abbâd'ın ismi *Sırrî Hanım Divanı*'nda tahmisât içerisinde tek bir yerde kullanılmıştır. Sırrî Hanım, sevgilinin güzelliğinin çelidirciliğinden bahsederken koyu zühd sahibi olan İbn Abbâd'ın dahi sevgilinin güzelliğine kayıtsız kalamayacağından, onun çene çukuruna düşüp, tuzağına yakalanacağından bahseder.

*Sakin ta'n etme zâhid ehl-i 'aşka son nedâmetdir
Getir sâkî ayağı bezme kim hengâm-i fırsattır
Kul olmak âsitân-i devletinde câna minnetdir
'Aceb bir serv-kâmet mihr-tal'at pâk-tynetdir*

*Düşer çâh-i zenahdâne görürse **İbn-i 'Abbâde** (THM 14/2)*

3.4. Seyyid Ahmed Çelebi

Meşhur Rûmiye Şeyhi Azîz Mahmud Urmevî'nin oğlu olan İsmail Çelebi'nin oğludur. Diyarbekir'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi belli değildir. Ailesinden iyi bir dinî, edebî ve mûsikî eğitimi aldıktan sonra babası İsmail Çelebi'nin ardından tekkelerinde posta kendisi oturmuş ve tarikatın varlığını kendisi sürdürmüştür. Mûsikî alanında birçok besteye imza atan Seyyid Ahmed Çelebi'nin bestelediklerinden günümüze kadar gelen ve çeşitli mûsikî mecmualarında yayınlananları mevcuttur. Sırrî Hanım bu zâtın mürîdesi olduğunu belirtmektedir.⁵⁴

Sırrî Hanım eserinde şeyhi Ahmed Çelebi'den ismen bahsetmese de şeyhinin vefatı üzerine adına yazdığı mersiyesinde ona *Kutb-i 'âlem* vasfıyla yer vermiştir. Mersiye'nin Seyyid Ahmet Çelebi

⁵³ a.g.m., s.267

⁵⁴ Korkusuz, Şefik, *Diyârbekirli Şâir Sırrî Hanım'ın Dîvânı*, İstanbul 2005, s.26

adına yazıldığı, başlangıcındaki: “*Kutbü'l-ârifîn ğavsü'l-vâsilîn mürşidü'l-kâmilîn zübdetü's-sâlikîn 'azîzim 'Azîz-zâde Seyyid Ahmed Çelebi Hazretleri'nin vefâtına söylenmiş mersiye*dir.” ibaresinden anlaşılmaktadır. Şahsın ismi şiir içinde bizzat zikredilmemiştir. Sırrı Hanım mersiye'nin tamamında şeyhini kaybetmekten duyduğu üzüntüyü oldukça belîğ ifadelerle okuyucusuna yansıtmıştır.

Ey dirîğâ neyleyem kim derd elinden el-amân

Kutb-i 'âlem fânîyi terk etdi oldi bî-nişân (K 3/1)⁵⁵

3.5. Abdurrahman Hâlis Kerkükî

Abdurrahman Hâlis Kerkükî, Kâdirîyye tarîkatı Hâlisiyye şubesinin kurucusudur. Asıl adı Abdurrahman, lakabı Talebânî, mahlası ise Hâlis'tir. 1212/1797 yılında Kerkük'te dünyaya gelmiştir. Hâlis Talebânî'nin dedesi Molla Mahmud, esasen 'Zengene' aşireti reislerinden Yusuf Ağa'nın oğludur. 1130/1718 yılında 'Karadağ' kasabasında doğmuş, bir müddet Zengene bölgesinde 'Tekke' köyünde yaşamıştır. Sonrasında Kerkük'e bağlı 'Talebân' köyünde bulunmuş bu yüzden Talebânî lakabıyla şöhret bulmuştur. Bu adı kendinden sonra gelen nesli, soyadı olarak kullanmıştır.⁵⁶

Şeyh Abdurrahman Hâlis ilk tahsilini Kerkük'de yaptıktan sonra Süleymaniye'li meşhur Şeyh Kâk Ahmed ile birlikte medrese tahsiline başlamıştır. Daha sonra Bağdat'a giderek orada tanınmış âlim Şeyh Ruzbihânî yanında tahsilini bitirerek ilmî icazet almış ve Kerkük'e dönerek babasının hizmetinde ibadetle meşgul olmuştur.⁵⁷

“Hanefî mezhebine sâlik olan Şeyh Hâlis, Kâdirî tarikatına mensup oluşu ve Hâlisiyye şubesinin kurucusu oluşu ile tanınmıştır. Şeyh Hâlis 1275/1858 yılında 63 yaşında iken vefat etmiş, vasi-

⁵⁵ Mersiye'nin tamamı için bkz: (K 3)

⁵⁶ Çelik, İsa, *Kâdirîyye Tarîkatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Sayı: 38) 159-184, s. 160

⁵⁷ a.g.m., s.161

yeti üzerine Tekke'de aile mezarlığına defnedilmiştir.⁵⁸

Sırrî Hanım, gazeline yaptığı tahmis içerisinde Abdurrahman Hâlis Kerkükî'nin ismini tevriyeli bir kullanımla zikretmiştir. Sırrî Hanım'a yaptığı nazireye karşılık Kerkükî'nin gazeline tahmis yapan Sırrî Hanım, Abdurrahman Hâlis Kerkükî'nin ilk iki mısradan ifade ettiği "Kalemin haddi midir ki o yârin güzel dudağını vafsetsin. İşit-tim ki Sırrî lütuf ile onu yâd edermiş", ibaresine "Bıraktım büyüklü küçüklü dedikodu ehlinin söyledikleri sözleri. Medreseler içinde aşk sevdasında hâlis kimse (ya da Hâlis) görmedim. O yüzden ilmimi meyhaneden tahsil ettim", ifadeleriyle cevap verir. Klasik Türk edebiyatının meşhur zâhid-rind atışmasının en belirgin örneklerinden olan bu şiirde Abdurrahman Hâlis Kerkükî, Sırrî Hanım'ı şairliği üzerinden eleştirmiş; kalemiyle, şiiriyle sevgiliyi vasfetmekten aciz kalacağını biraz da iğneleyici ve alaycı ifadelerle dile getirmiştir. Sırrî Hanım da onu kuru malumat sahibi, aşktan bihaber zâhid olarak değerlendirmiş; hâlis aşka medreselerden değil meyhanelerden ulaşılacağını, nitekim kendisinin de aşk ilmini oradan tahsil ettiğini ifade etmiştir. Dördüncü mısradan geçen **Hâlis** ibaresi özelde Abdurrahman Hâlis Kerkükî'yi genelde yaptığı işte samimi olan kimseyi karşılamaktadır. Şair şiir içinde her iki anlamı da kastetmiştir.

Ne haddi vasf ide hâme o yârn la'l-i zîbâsın

İşitdim yâd idermiş lutf ile Sırrî-i şeydâsın

Bırakdım kıl u kâl erbâbın suğra u kübrâsın

*Medâris içre **Hâlis** görmedim ben 'aşk sevdâsın*

Anıñcün 'ilmimi mey-hânedan rehn-i şerâb etdim (THM 6/7)

3.6. Hallâc-ı Mansur

Adı Ebû'l-Mugîsü'l-Hüseyn b.Mansûru'l-Beyzâvî olan Mansur (857-922), edebiyatta çokça anılan ünlü bir sûfidir. İran'ın Tûr kasabasında doğmuştur. Basra'ya yerleşmiş ve orada evlenmiştir. Ta-

⁵⁸ a.g.m., s. 165

savvuf yoluna genç yaşta giren Mansur, zühd ve itikâf ile kısa sürede ilerleme kaydetmiştir. Hind ve Türk memleketlerini gezerek İslam'ı yaymaya çalışır. Hakkında birçok menkıbe bulunan Mansur, aslında hallâc (atımcı, pamuk atan) değildir. Kendisine “hallâc” lakabı bir dostunun dükkânında gösterdiği keramet sonrasında verilmiştir. Rivayete göre hallâc olan dostunun Mansur'un kendisinden ricada bulunduğu işi yapmak için dükkândan çıkmasının ardından Mansur, dostunun işinin yarım kalmaması için hâlihazırda işi parmağının işaretleriyle yapmıştır. Bu hadise sonrasında kendisine “hallâc” lakabı verilmiştir.⁵⁹

Hallâc 24 Zilkade 309 (26 Mart 922) tarihinde Bağdat'ın Bâbüttâk semtinde önce kırbaçlanır, burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edilir. Başu kesilerek Dicle üzerindeki köprüye dikilen Mansur'un gövdesi yakılarak külleri nehrin sularına savrulmuştur. Onun dinî olmaktan çok siyasî bir karar olan idam fetvası siyasî baskılar ve oyunlar sonucunda çıkarılmıştır. Büyük bir üne kavuşması, çevresinde çok sayıda mürid toplaması, sarayda, yüksek rütbeli devlet adamları ve kumandanlar arasında bile taraftar bulması, zenci kölelerin isyanına sıcak bakması, Mehdî olduğu ve Abbâsiler'e karşı Karmatiler ile gizlice işbirliği yaptığı yolunda söylentiler çıkması devlet adamlarını endişelendirir ve idamı onaylanır. Tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede önemli olan Hallâc'ın sözleri ve menkıbeleri çağlar boyunca Müslümanlar arasında yankılanmış ve İslam toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır.⁶⁰

Sırrî Hanım, *Divanı'nda* Hallâc-ı Mansur'u dört yerde anmıştır. Mansur'u ilk andığı yer sekiz yaşında kaybettiği oğluna yazdığı müseddestir. Burada kendisini hakikat yolunda, dârından ayrılmış Mansur olarak vasıflandırmıştır.

Bu bağın serv-kadd bir lâle-ruhsârından ayrıldım

Dıraht-ı ömrümün şîrîn suhen-bârından ayrıldım

⁵⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 185

⁶⁰ Zavotçu, *a.g.e.*, s. 470-471

*Melâmet itmeyin Allâh için yârimden ayrıldım
Hakikat râhının **Mansûr'iyem** dârımdan ayrıldım
Benim gönlüm kızıl gül-goncesi veş dopdolu kandır
Açılmak ihtiyar etmez eğer yüz bin bahar olsa (MSD 3 1/3)*

“Sadakat kılıcını tevhit suyu ile daima keskinleyip, ‘Men arefe’den haber verse de onu kendinde gizleyip, ruhlarında her daim Hudâ’nın eserlerini izleyip, ah edip Mansur gibi dâra asılmayı gözleyenlerdenim, zikrim de fikrim de ene’l-Hakk’dır, zâhidlerden korkum da yoktur.” anlamını ihtiva eden muhammesde Sırrî Hanım Mansur’un “ene’l-Hakk” sözü ile kastettiği mananın “Kendini bilen Rab-bini bilir” hadisi ile aynı olduğunu, kastının şirk olmadığını ifade etmiştir. İlk mısradaki “tevhit suyu” ibaresi de buna işaret etmektedir. Son mısradaki ise kendi düşüncesinin ve itikadının da Mansur’unki ile aynı olduğunu, zâhidlerin kınamalarından da korkmadığını açıkça beyan etmiştir. Aynı anlamı ifade eden gazelindeki beyitte de Sırrî Hanım muhammesin son iki dizesiyle neredeyse bire bir ifadeler kullanmıştır.

*Tîğ-i sıdkı âb-ı tevhid ile da’im tizleyup
“Men aref”den dem urup cân içre ammâ gizleyup
Ruhlarında da’im âsâr-ı Hudâ’yı izleyup
Âh edip **Mansûr** âsâ semt-i dâri gözleyup*

Zikr u fikrimdir ene’l-Hakk bîm-i zühhâd eylemem (MHM 1/3)

*Âh edip **Mansûr** veş bâlâ-yi dâri gözleyup
Zikr u fikrimdir* ene’l-Hakk bîm-i zühhâd eylemem (G 19/3)*

* Kaynak eserde ifade oluşturulmuş gibi “zikr-i fikrimdir” şeklinde yazılmıştır. Ancak şiirde tamlamayı gerektirecek bir anlamın olmadığı kanaatiyle ifade “zikr u fikrimdir” şeklinde düzeltilmiştir.

Gazeliyât içerisinde geçen aşağıdaki beyitte ise hakikate gön-
lü uyanık olanların Mansur gibi başlarını ve canlarını feda edecekleri ifade edilmiştir.

Tâ ezel Sırrî hakikatden dili âgâh olan

*Baş u cân terk idüp **Mansûr** şeklin gösterir. (G 12/13)*

4. Hikmet Ehli Kişiler

4.1. Lokmân

Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan tarihi bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'de adına bir sûre mevcuttur. Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokmân'ın bir peygamber veya nebî olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun "Salih bir kul" olduğunu kabul eder. Genel anlatıya göre Lokmân, hikmet ve hekimliğin sembolü ve temsilcisidir. Kur'an'da oğluna öğütler veriş, onu tevhîd ve ahiret konusunda uyarması, ilâhî emir-
lere vasıta olması yönleriyle konu edinilmiştir. Lokmân ile ilgili Hris-
tiyanlar ve Musevîler arasında da yaygın inanışlar mevcuttur.⁶¹

Divan şiirinde hikmetin sembolü olarak kullanılan Lokmân'a, tıp sahasındaki üstadlığı sebebiyle de çokça yer verilmiştir. Ancak onun bedenî arızalara şifa bulabileceği, aşktan mütevellit belalara hiçbir şey yapamayacağı söylenmiştir. Zaman zaman Lokmân İbn-i Sina ile aynı beyitlerde zikredilerek, şairler kendilerinin aşk sahasındaki mahâretlerini bunlarla kıyaslamışlar ve kendilerini üstün görmüşlerdir.⁶²

Lokmân'ın hikmetiyle ön plana çıkmış bir hakîm mi yoksa her hastalığa şifa dağıtan bir hekim mi olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere temel kaynaklar da göz önünde bulundurulduğunda tarihî bir şahsiyet olan Lokmân'ın, hikmet ehli bir zat olduğu tezi daha isabetli görünmektedir.

Sırrî Hanım, eserinde Lokmân'ın edebiyattaki her iki kullanımına da yer vermiştir. Lokman'ın hem hekimliğinin hem de

⁶¹ Pala, *a.g.e.*, s. 290

⁶² Tökel, *a.g.e.*, s.427

hakimliğinin konu edildiği şiirde aşk derdinin hastalığına ilacı ne binlerce filozofun ne de nice Lokman'ın bulamayacağı ifade edilmiştir. Şaire, edebiyatta Lokman'ın hem tip hem kişilik olan yönünü ustalıklarla tek mısradaki işlemiştir. “İlaç” ibaresiyle bir tip olan Lokman Hekim kastedilirken, “feylesof” ibaresiyle tarihte yaşamış, gerçekliği olan, hikmet ehli Lokman Hakîm kastedilmiştir.

*Ümmîdin zevraki bahr-i tevekküldeyse et idmân
Gözüm fehm et bu remzi râh-i Hakkda böyledir iz'ân
'Îlâcından hazârân feylesof 'âciz niçe **Lokmân**
Marîz-i derd-i 'aşka kendi kendinden erer dermân*

Taleb kılma devâyı kimseden özge devâdan geç (THM 12/6)

*Nabzıma el urma kim yokdur 'ilâcı ey tabîb
Hikmet-ârâ öyle bir **Lokmân**'dan ayrıldım meded (G 6/5)*

*'Aşkınla senin sineni eyleyen ihrak
Süz-i diline zâtını **Lokmân** sanurdım (G 21/2)*

4.2. Hızır

Hızır, Hz. Musa döneminde yaşadığı, Allah tarafından kendisine ilâhi bilgi ve hikmet öğretildiği, âb-ı hayat içip ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan kişidir. Peygamber veya velî olduğu ileri sürülen Hızır, mutasavvıflar tarafından gizli ilimleri bilen bir velî olarak kabul edilir. Kur'an'da da bahsi geçen Hızır'ın Hz. Musa ile çıktığı yolcuğun anlatıldığı hikâyeye oldukça meşhurdur.⁶³

Hızır'ın İlyas Peygamber'e verilmiş bir lakap olduğunu söyleyenler de vardır. Onun Nuh, Musa ya da İskender zamanlarında yaşadığı söylene de ölümsüzlüğe kavuşmasının İskender zamanında gerçekleştiği görüşü yaygındır. Âb-ı hayatı içtikten sonra ölüm-

⁶³ Zavotçu, a.g.e., s.340

süzlüğe kavuşan Hızır'ın karada, İlyas'ın ise denizde darda kalanlara yardım ettiği inancı genel bir kabuldür.⁶⁴

Hızır'ın, zaman zaman halk arasında okunan Muhammediye türü bazı eserlerde de söz konusu edildiği görülmektedir. 14.yüzyılın ilkyarısında Gelibolu'da Yazıcıoğlu Mehmed, Hızır ve İlyas'ın buluştuğu yer olan deniz manzaralı bir mekânda inşa edilmiş mescitte *Muhameddiye*'sini yazdığı için bu mescide Hızır-İlyas makamı (çilehane) adını vermiştir. İmam Gazali'nin *İhya*'sı dâhil birçok eserde, menkıbe, destan ve romanda Hızır'ın öğrettiği dualar sayesinde (ğark, hark, serk) sel, yangın, hırsızlık vb. afetlerden insanların emin olunacağı inancı işlenmiştir.⁶⁵

Sırrî Hanım Divanı'nda Hızır genelde dara düşmüşlerin yardımına koşması vurgusuyla ele alınmıştır.

Hızr ola dâ'im yâveri geşt eylese bahr ü beri

Bâzû-yı kuvvet-perveri şîrânı kılmuş mütthem (K 5/22)

Tahmisât içerisinde geçen şiirlerin ilkinde Hızır'ın bizzat isminin zikredilmesinin yanı sıra âb-ı hayat ve İskender ile âb-ı hayatı bulmak için çıktığı yolculuk da konu edilmiştir. Sırrî Hanım ilgili dizelerde gönle Hızır'la sohbet arkadaşı olsa da bin yıl İskender ile yolculuk etse de kısmetinin âb-ı hayat olmayacağını ifade etmiştir. Hem Hz. Âdem hem de Hz. İsa ile ilgili bölümlerde zikrettiğimiz ikinci şiirde ise Hızır ifadesi niteleyici bir sıfat olarak kullanılmıştır.

Ol sâkin-i ferahgede-i râhet ey gönül

Çekme cefâ-yi seyr-i reh-i zulmet ey gönül

Hızr olsa var mı fâ'ide hem-sohbet ey gönül

Âb-ı hayât olmayacak kısmet ey gönül

*Bin yıl gerekse **Hızr** ile seyr-i Sikender it (THM 3/4)*

⁶⁴ a.g.e., s.340

⁶⁵ Döğüş, Selahattin, *Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hidrellez Geleneği*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (Sayı: 74) 77-100, s. 87

Anıçün Âdem'i halk eyledi Hakk nüsha-i kübrâ
Deyip şânında "kerremnâ" giyürdi hil'at-ı esmâ
Bu remzi bildi ancak **Hızr**-haslet hem dem-i 'Îsâ
Olar kim baş u cânın râh-i Hakk'da kıldılar ifnâ

Hudâ'nın anlara bi'l-cümle mahlûki musahhardır. (THM 13/4)

Sonuç

Mazmunlar edebiyatı olarak da adlandırılabilir olan Klasik Türk edebiyatı gerek ele aldığı konular gerekse beslendiği kaynaklar açısından oldukça zengindir. Üç medeniyetin kültür, birikim ve zevkini kendisinde mezceden Klasik Türk şiirinde meramın anlatılması ve hissiyatın muhataba aksettirilmesi konusunda mefhumların somutlaştırılmış en belirgin örnekleri farklı hususiyetleriyle kendilerine edebi eserlerde yer bulmuş kişiliklerdir. Tarihî, mitolojik, dinî, efsanevî, edebî hüviyeti olan bu kişilikler edebiyat geleneği içinde çokça zikredilmiştir.

Edebiyat sahasındaki bu yaygın kullanımın içeriğinde çokça yer verildiği en belirgin örneklerden olan *Sırrî Rahile Hanım Divanı* hacmiyle kıyaslandığında şaşırtıcı oranda zengin bir eserdir. Bir taşra şairi olması sebebiyle edebiyat dünyası tarafından yakinen tanınmayan Sırrî Hanım'ın özellikle dinî ve edebî konulardaki ilmi birikimi eserine oldukça belirgin şekilde yansımıştır. Siyasetten sanata, felsefeden tasavvufa birçok isme yer verdiği eserinde gerek üslubundaki ustalık gerekse bu isimler hakkında yer verdiği telmihâtla hem bilgi birikimini hem de inşa konusundaki kabiliyetini ortaya koymuştur.

Sırrî Rahile Hanım Divanı'nda ismi zikredilen kişiliklerin bütününü tek bir makale çalışması içinde değerlendirmek mümkün olmadığı için çalışma yalnızca dinî kişilikler ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede peygamberler başta olmak üzere sahabe, mutasavvıf ve Kur'an'da ismi geçen hikmetli ehli şahıslar, çalışmaya konu olan

eser çerçevesinde kısaca tanıtılmaya çalışılmış, ilgili yerler *Divan*'dan iktibas edilmiş ve kısa açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışmamız edebiyat dünyasında kıymetli yeri olan bir şairin eserinin tanıtılmasına vesile olması, sayıları kısıtlı olan kişilik endeksli çalışmalara katkı sağlaması maksadıyla kaleme alınmıştır. Edebiyat camiasında etraflıca tanıtılması hâlinde Sırrî Hanım'ın kaleme aldığı eserin birçok kıymetli çalışmaya konu olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

Açıl, Berat, *Sırrî Râhile Hanım ve Divânı* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C:II, İstanbul 1972

Çelik, İsa, “*Kâdirîyye Tarîkatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkûki*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Sayı: 38), 2008, 159-184.

Döğüş, Selahattin, “*Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hidrellez*” *Geleceği*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (Sayı: 74), 2015, 77-100.

Hacıbegzâde Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, İstanbul 1311.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C:III İstanbul 1988.

Kara, Mustafa, “*İbn Abbâd er-Rundi*”, DİA, C:XIX, 1999, 266-267

Kiraz, Seydi, “*Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa*”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 18 (Sayı: 60), 2014, 261-280.

Korkusuz, Şefik, *Diyârbekirli Şâir Sırrî Hanım'ın Divânı*, Kent Yayınları, İstanbul 2005.

Kurt, Aynur, “*Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hâşâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Sayı: 3), 2016, 107-126.

- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980.
- Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü (Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı)*, Berikan Yayıncılık, Ankara 2013.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul (2004).
- Pekolcay, Necla; Eraydın Selçuk; Tahralı Mustafa; Uzun Mustafa; Subaşı M. Husrev, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, Kitabevi yayınları, İstanbul 1994.
- Tosun, Necdet (2013), "Veysel Karanî", DİA, C:XXXIII, 2013, 74-75.
- Tökel, Dursun Ali, *Divân Şirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Türkdoğan, Gökcan Melike, "Klâsik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesnevîler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:III (Sayı: 15) (Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı), 64-92.
- Uzun, Mustafa, "İsâ", DİA, C:XXII, 2000, 473-475.
- Yeniterzi, "Emine, *Türk Edebiyatında Na'at*", TDV (Kutlu Doğum Haftası II), 1990, 113-115.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Zavotçu, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.